

KİTABXANALAR CƏMİYYƏTİN İLKİN SOSIAL KOMMUNİKASIYA İNSTİTUTLARI KİMİ

Daşqın Məhəmmədli

*BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının
müəllimi*

Библиотеки институтов общества как основной социальной коммуникации

Резюме: В статье рассматривается понятие социальной коммуникации, это научное описание вида дано, была создана публичные библиотеки в главном кольце на самой ранней заре системы социальной коммуникации, такие как формирование ранних предприятий социальной коммуникации, учреждений, а также развитие научно-теоретических основ современного государства.

Libraries as the primary social communication institutions of the society of society

Abstract: In the article is given scientific description about the concept of social communication and its species. Also, there is scientific-theoretical basics shown about the formation, development and modern situation of libraries that as the main element of social communication system and primary social communication institutes

Açar sözlər: kitabxana, sənəd, cəmiyyət, kommunikasiya, sosial institut, informasiya kommunikasiyası, kitabxana kommunikasiyası, sənəd kommunikasiyası

Ключевые слова: библиотека, документ, общество, связь, социальный институт, информационные коммуникации, библиотечные коммуникации, документ связи

Keywords: library, document, society, communication, social institution, information communication, library communications, document communication

Bəşərin çox erkən çağlarından cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinin idarəedilməsi prosesi insanların obyektiv əlaqələri əsasında formalaşan xüsusi tip inteqrativ ictimai sərvət və prosedurları özündə birləşdirən əlaqə və sosial normaların təşkil olunmuş sistemləri vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Sosial institutlar adlanan bu sistemlərin yaranması birdən-birə baş vermir. Bu proses bir neçə ardıcıl mərhələdən keçir. Sosioloji nəzəriyyədə göstərilir ki, sosial institutlaşma prosesi o vaxt baş verir ki, real həyatda konkret sosial tələbatın ümumcəmiyyət miqyası kəsb etdiyi başa düşülür və onu reallaşdırmaq üçün xüsusi davranış normaları işlənilib hazırlanır. Lazım olan kadrlar yetişdirilir və resurslar müəyyənləşdirilir.

Bu baxımdan, cəmiyyətdə ictimai tələbatdan doğan zərurət əsasında formalaşan sosial institutlardan tarixən ən qədimlərindən biri məhz kitabxanalardır. Kitabxanalar bəşəriyyətin erkən dövrlərindən öz mütərəqqi amalı və funksiyaları ilə onu yaradan cəmiyyətin intellektual və mədəni-mənəvi potensialının inkişafına əsaslı xidmət göstərmiş, mövcud sosial mühitdən asılı olaraq dəyişmiş, inkişaf etmiş, real funksiyalar həyata keçirmiş,

bəşər cəmiyyətinin əsrlər, minillər boyu topladığı möhtəşəm mənəvi sərvətləri, biliklər məcmuunu, idrak prosesinin məntiqi nəticələrinin əks etdirildiyi qiymətli mənbələri toplamış, mühafizə etmiş, sistemləşdirmiş və onlardan məqsədyönlü və optimal istifadəni təmin etmiş, eyni zamanda, onu nəsilərdən-nəsilərə ötürmüş, kommunikasiya sistemində mədəni sərvətlərin ən böyük və ən mühüm sosial keçiricisi rolunda çıxış etmişdir.

Beləliklə, kitabxanalar onu yaradan cəmiyyətə böyük elmi-mədəni və mənəvi xidmət göstərmiş, xüsusilə təhsil və tərbiyə prosesində yaxından iştirak etmiş, sosial kommunikasiya sistemində başlıca funksional struktur komponenti kimi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ona görə də lap qədim zamanlardan dünyanın ən böyük mütəfəkkirləri, alimləri, elm, mədəniyyət xadimləri kitabxanalara yüksək qiymət vermiş, onu mədəniyyətin, elmin, təhsil və tərbiyə prosesinin mühüm elementi və nəzəri bazası kimi dəyərləndirmiş, beləliklə, kitabxana işinin cəmiyyətdə yeri və rolunun əsas qayəsini və mahiyyətini açıb ortaya qoymuşlar.

Azərbaycan Respublikasının Kitabxana işi haqqında Qanununda (12 mart 1999) “kitabxana - elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərləri və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutlar” kimi şərh olunmuşdur. [7, s.98].

Göründüyü kimi, bu ali dövlət qanununda yuxarıda qeyd etdiyimiz kitabxanaların ümumi tarixi təcrübəsi və böyük ümumcəmiyyət əhəmiyyəti kompleks formada hüquqi və elmi baxımdan əsaslandırılmış, kitabxanalar cəmiyyətdə məhz elmi, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə kimi geniş sosial funksiyaları həyata keçirən, eyni zamanda onları əlaqələndirən və bu istiqamətdə digər vəzifələri yerinə yetirən sosial institutlar kimi xarakterizə edilərək onlara böyük ali hüquqi statuslar verilmişdir.

Beləliklə, kitabxanalar ümummədəni sərvətlərin ən böyük tarixi keçiricisi kimi, kommunikasiya sisteminin ən əsas və başlıca həlqələrindən olaraq bilavasitə, sosial kommunikasiya sisteminin optimallaşmasına, elmin, mədəniyyətin, idrak proseslərinin, intellektual imkanların genişlənməsinə və operativ yayılmasına xidmət edir.

“Kommunikasiya” anlayışının özü sosioloji ədəbiyyatda əsas anlayışlardan biri kimi əhəmiyyətli nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Kommunikasiya (communicatio) - latın sözü olub, mənası 1) ümumi etmək, bağlamaq, ünsiyyətdə olmaq; 2) iki və ya daha çox şəxs arasında olan və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan ünsiyyət; bir şəxsin əldə etdiyi məlumatı başqasına (başqalarına) çatdırması və s. deməkdir. [4, s.100; 9. S.209].

Sosiologiyada “kommunikasiya” anlayışı məlumatın insandan-insana verilməsi prosesi kimi şərh edilir. Sosioloji nəzəriyyədə göstərilir ki, insan mahiyyət etibarını ilə biri-digəri ilə ünsiyyətdə olan varlıqdır. Ünsiyyət insanın sosioma daxil olması və orada fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm vasitədir.

Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində insanların böyük sürətlə inkişaf edən, müntəzəm olaraq yeniləşən, dərinləşən, yeni keyfiyyətlər kəsb edən informasiya tələbatının ödənilməsi kommunikasiyanın yeni, daha mürəkkəb formalarının aşkarlanmasını tələb edir. Cəmiyyət inkişafının ən erkən dövrlərində insanlar biri-birilə əlaqə yaratmaq, birləşmək, ünsiyyətdə olmaq, informasiya toplamaq məqsədi ilə kommunikasiyanın müxtəlif vasitələrindən istifadə etmişlər. Zaman keçdikcə, cəmiyyət inkişaf etdikcə, insanların bilik səviyyəsi, ətraf mühiti dərk etmək qabiliyyəti artdıqca, yeni kommunikasiya kanalları meydana gəlmiş, kommunikasiya bəşər fikrini aktuallaşdırmaq vasitəsinə çevrilmişdir. Qarşılıqlı təsir prosesində insanlar birinin o birinə köməyi, ünsiyyəti, birləşməsi hesabına zənginləşmiş, bəşəriyyət tərəfindən toplanan təcrübə hamının malına çevrilmişdir. [3, s.38; 10,11.].

Professor A.A.Xələfov özünün kitabxana və kommunikasiya məsələlərinə həsr etdiyi elmi məqalələrindən birində yazır: “Kommunikasiyanın cəmiyyətin çox erkən dövrlərindən yaranmasına baxmayaraq “Kommunikasiya” termini elmi ədəbiyyatda XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Bu termin informasiyanın insandan-insana ötürülməsi, cəmiyyətdə qarşılıqlı təsiri, informasiya mübadiləsi kimi başa düşülür. Kommunikasiya ünsiyyətdir, informasiyanın insandan-insana ötürülməsidir. Cəmiyyətdə qarşılıqlı təsirdir, informasiya mübadiləsidir. Həmçinin maddi və mənəvi dünyanın müxtəlif obyektlərinin əlaqəsi vasitəsidir. Cəmiyyətin tarixi inkişafı prosesində kommunikasiya da tədricən, təkamül yolu ilə inkişaf etmiş, onun yeni-yeni növləri, kanalları, vasitələri meydana gəlmişdir”. [2, s.88].

Əlaqədar ədəbiyyatda kommunikasiyanın insanlar arasında ünsiyyət, əlaqə və insanların biri-birini qarşılıqlı anlama vasitəsi kimi bir çox növlərinin mövcudluğu qeyd edilir:

- Şəxsiyyətlərarası kommunikasiya. Bu növə kommunikasiyanın xüsusi forması olan qruplar, birliklər və s. kommunikasiyalar daxildir.

- Kütləvi kommunikasiya. Bu kommunikasiyanın ən çox yayılmış və demək olar ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin, bütün idarə və müəssisələrin, xüsusi ilə informasiya orqanlarının və kitabxanaların istifadə etdiyi kommunikasiyadır. Cəmiyyətdə hakim mövqe tutan kütləvi kommunikasiya insanlar sosial hissələrin açıq ümumiliyinə və ümumi sosial təcrübəyə malik olduqları vaxt həyata keçirilir, reallaşır. Cəmiyyətin informasiya təminatında və insanların informasiya mübadiləsində mühüm rol oynayan kütləvi informasiya vasitələri (qəzet, jurnal, sənədli kino, radio və televiziya) ibarət sistem) kütləvi kommunikasiyanın klassik nümunəsidir.

- Mədəniyyətlərarası kommunikasiya. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya iki və daha çox müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqəsi prosesində informasiya mübadiləsi və mədəni sərvətlərin, qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasına xidmət edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya insanları cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə qovuşdurur. Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın fəaliyyət sahəsi sürətlə genişlənməklə daha intensiv xarakter alır.

Həmçinin mədəniyyətlərarası kommunikasiya ölkələr, dövlətlər və millətlər arasında beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsində, davamlı və ardıcıl xarakter almasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya mədəniyyətlərin zənginləşməsinə səbəb olmaqla, xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmlənməsində, ayrı-ayrı mədəniyyətlərin birləşərək, zənginləşərək ümumbəşəri mədəniyyətə qovuşmasında mühüm amilə çevrilir. [5, s.33; 12, s.507].

Müasir şəraitdə kommunikasiya vasitələri sayəsində insanlar istənilən informasiyanı əldə etmək, vaxta qənaət etmək, sərhədləri aşmadan ünsiyyət yarada bilmək, virtual həyatda yeni tanışlar, dostlar qazanmaq və s. bu kimi üstünlüklərdən maksimum faydalanmaq imkanına malikdirlər.

Beləliklə, kommunikasiya anlayışının sosioloji nəzəriyyəyə və görkəmli elm adamlarının nəzəri irsinə müraciət etməklə ortaya qoyulan kompleks mahiyyətindən aydın olur ki, məhz kitabxanalar öz mahiyyəti, xarakteri, ümumcəmiyyət əhəmiyyəti, funksiyaları, vəzifələri və s. etibarilə cəmiyyətin ümumi kommunikasiyalar sistemində, xüsusilə informasiya kommunikasiyaları sistemində və onun mühüm altsistemi olan sənəd kommunikasiyaları sistemində ən mütərəqqi, ən mütəhərrik, operativ və effektiv tərkib hissələrindən biri kimi geniş sosial əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabxana və kommunikasiya problemlərinin son zamanlarda araşdırılması, xüsusi ilə sosioloji eksperimentlərin ümumiləşdirilməsi bir daha təsdiq etmişdir ki, kitabxanalar tarixən kommunikasiya müəssisəsi vasitəsi kimi formalaşmış, özünün keçdiyi tarixi təkamül yolunda kommunikasiyanın formalaşması və inkişafına kömək etməklə, özü də bir kommunikasiya müəssisəsi kimi inkişaf etmiş, insanların ünsiyyət və təcrübə bazasına, informasiya mübadiləsi mərkəzinə çevrilmişdir. Və belə bir şəraitdə kommunikativ insanlar biliyin yaradılması vasitəsi olmuşdur. Kitabxanalar bilavasitə insanla, onun formalaşması ilə informasiya tələbatının ödənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərdiyindən kommunikasiyanın müxtəlif növlərindən, kommunikasiya vasitələrindən, kommunikasiya kanallarından geniş istifadə etməklə, ümumi xidmət prosesini təşkil etmişdir. Ona görə də kitabxana işi, kitabxana fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri daim dünya sosioloqlarının, cəmiyyətşünaslarının, mədəniyyətşünaslarının apardığı tədqiqatlarda mühüm nəzəri və metodoloji mövzu kimi əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Məhz bu tədqiqatlarda cəmiyyət və kitabxananın əlaqələri əsasında cəmiyyət həyatının ümumi mədəni səviyyəsi, intellektual və bilik potensialı, mütaliə dərəcəsi və s. kimi sosioloji problem və proseslər, onların nəticələri haqqında əsaslandırılmış faktlar üzə çıxarılmış, təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmişdir. [1, 6, 13, 15, 16].

Öz əsas strukturu etibarilə dörd elementdən (ötürücü, qəbuledici, informasiya və ötürmə vasitəsi) ibarət olan kommunikasiya sistemində kitabxanalar həmin elementlərin hər birinə aid olan geniş funksiyaları özündə ehtiva edən və məhz bu istiqamətdə ən geniş komplekslik mahiyyətini əks etdirən sosial vasitə rolunu oynayır və hazırki şəraitdə bu qlobal rol daha da

inkişaf etdirməkdədirlər. Bu əsaslı faktor da bir daha təsdiq edir ki, kitabxanalar bəşər cəmiyyətinin ən qədim dövrlərindən bu günə qədər kommunikasiya sisteminin ən qlobal tərkib hissəsi, ən əhəmiyyətli elementi, ən böyük funksiyalara və vəzifələrə malik olan sosial komponenti və aparıcı sütunudur.

Kitabxananın özünün də strukturunda çox ciddi və əlaqələndirilmiş kommunikasiya vəhdətinin və həlqəsinin olduğunu və bunun da öz növbəsində bəhs edilən kontekstdə çox mühüm açar müddə rolunu oynamasını qeyd edən kitabxanaşünas alim, prof. A.A.Xələfov belə yazır: “Kommunikasiya vasitəsi olan kitabxananın struktur quruluşu və bilavasitə onun elementləri arasında da canlı kommunikasiya sistemi fəaliyyət göstərir. Kitabxananın strukturunda baş verən kommunikasiya prosesi: (sənədlə-oxucu, oxucu ilə-kitabxanaçı, sənəd-oxucu və kitabxanaçı ilə maddi-texniki baza ilə əlaqələr) kitabxananın bir sosial institut kimi elm, informasiya, təhsil, tərbiyə funksiyalarının yerinə yetirilməsi vəzifələri də kommunikasiya sistemindən, bütövlüklə, onun müxtəlif növlərindən, ayrı-ayrılıqda səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Beləliklə, kommunikasiyasız bütöv struktura malik kitabxana yoxdur. Kitabxanaların fəaliyyət sahəsi olan kitabxana işi bilavasitə kommunikasiya prosesləri ilə əlaqədar olduğundan kitabxananın bütün fəaliyyəti xüsusi ilə oxuculara xidmət işi bu prosesin mühüm tərkib hissəsidir. Kitabxana işi bir fəaliyyət sahəsi kimi elm, informasiya mədəniyyət, təhsil, tərbiyə sahəsində, həmçinin kitabxana şəbəkələrinin təşkil və inkişafını, kitabxana fondlarının formalaşdırılmasını, kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili, kitabxanaların elmi-maddi təminatı sistemlərini tənzimləyən bir proses kimi həmişə kommunikasiya və onun forma və kanalları ilə sıx əlaqədə olmuşdur”. [3, s.40].

Qeyd edildiyi kimi, çox qədim dövrlərdən etibarən kitabxanaların ümumi kombinasiyalı və əlaqələndirilmiş fəaliyyətini həyata keçirən *kitabxana işi* də bir fəaliyyət sahəsi kimi formalaşarkən məhz kommunikasiya sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi formalaşmış və cəmiyyətdə kommunikasiya proseslərinin aparıcı sistem resursuna çevirilmişdir.

Buradan da belə nəticəyə gəlmək olur ki, bütün struktur mahiyyəti etibarilə kitabxanaların özü və eləcə də onların fəaliyyət sahəsi olan kitabxana işi kommunikasiya prosesidir. Və belə əsaslı kommunikasiya həlqəsinə malik olan bir sistem bütöv halda həm də daha böyük və ümumi bir sistemin – ümumi kommunikasiya sisteminin tərkib hissəsi kimi çıxış edərək orada ən böyük və qlobal fəaliyyət həyata keçirir ki, bu da kitabxanaların, kitabxana işinin kompleks kommunikasiya mahiyyətini bir daha əsaslandırmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Z. Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.- B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001.-143s.
2. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik: 3 h-də.:H.3. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr-tı, 2003.-314s.

3. Xələfov A.A. Kitabxana və kommunikasiya// Kitabxanaşünaslıq və informasiya: elmi-nəzəri və praktiki jurnal.-B.,2011,№1(4).-s.4-16.
4. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət:Monoqrafiya.-B.: “Azərənəşr”, 2011.-348s.
5. Xələfov A.A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas istiqamətləri: (mulahizələr, tərtiblər və proqnozlar).-B., 2006.-106s.
6. İsmayılov X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.-2009.-№1.-s.27-39.
7. İsmayılov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti .-B.: BDU nəşr-tı, 2005.- 199s.
8. İsmayılov X.İ. Kitabxana informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.- Bakı. 2009.- 310s.
9. İsmayılov X.İ. Kitabxana işinin təşkili və idarəedilməsi: Dərs vəsaiti.-Bakı: “Nurlar”, 2010.-328s.
10. Kərimov S.Q. İnformasiya sistemləri: Monoqrafiya - Bakı: Elm, 2008. - 676 s.
11. Alguliyev R.M., Afanasyev A.P., Albertian A.N., Belevtsev A.A., Imelbayev Sh.S., Rappoport A.M. Methods of security control in information and telecommunication distributed systems// Dynamics of Non-homogeneous Systems. Proceedings of ISA RAS.M., -2001, vol.5.- pp.139-152.
12. Alguliev R.M., Kazimov T.H., Mahmudova S.C. Mahmudova R.S. Corporate information system “Educational Center” // International Journal of Social, Human Science and Engineering. - 2007, vol.1, no.8, pp.-503-507. (USA)
13. Toffler A. Future Shock. New York: Random House, 1975, 562 p.
14. Леонов, В.П. Библиотечно-библиографические процессы в системе научных коммуникации [Текст] / В.П. Леонов // СПб.:БАН РАН, 1995.- 139 с.
15. Столяров, Ю.Н. Библиотека: Структурно-функциональный подход/ Ю.Н. Столяров. -М., 1981. 255 с.
16. Шира, Д.Х. Введение в библиотековедение: Основные элементы библиотечного обслуживания/ Д. Х. Шира. - М., 1983. -256 с.